

De Leopoldswijk, een omstreden voorstad

CASUS Andreas Stynen

De Leopoldswijk in Brussel geniet een bedenkelijke reputatie. De waaier aan Europese instellingen en kantoren in het bijna tweehonderd jaar oude stadsdeel, beroofde de wijk volgens velen van haar ziel. De controverserige gaat echter verder terug. Dit artikel legt de moeizame verhouding tussen stad en ommeland bloot.

Bewonerscomités van de Leopoldswijk zoeken een evenwicht tussen de verschillende functies van een stadsdeel dat sedert de jaren 1950 haast onherkenbaar is veranderd. Uit interviews die 'Brussel Behoort Ons Toe' (BBOT-BNA) in 2010 afnam, klonk nog altijd onvrede, woede zelfs. Politieke onwil had een voorheen prachtige wijk aan bouwspeculanten overgeleverd: na de kaalslag maakten unieke architecturale parels plaats voor 'glazen vogelkooien'. Ook lang vóór de eurocratische metamorfose viel de Leopoldswijk nochtans geen onverdeelde lof te beurt. In 1908 velde het veelgelezen blad van de Belgische Touring Club een vernietigend oordeel: "het summum van vlakheid en banaliteit". Een reisgids van tien jaar later deed er met "een bedroevend voorbeeld van moderne stadsaesthetiek" nauwelijks voor onder.

In 1880 heette de Leopoldswijk 'een stad van prinses en hoge heren als in Japan en China'

De tegenstrijdige en verschuivende inschattingen van de Leopoldswijk hebben veel te maken met het bijzondere ontstaan van deze straten en huizenblokken ten oosten van de Vijfhoek, het historische Brussel binnen de kleine Ring. De wijk was een eerste uitgesproken poging om uit het niets een ideale woonomgeving voor de bourgeoisie te scheppen. In de oude binnenstad was zo'n gewaagd plan nagenoeg onmogelijk: radicale voorstellen om het stedelijk weefsel te transformeren, met brede verkeersaders die verkeer en leven, lucht en licht tot aan ieders voordeur

zouden brengen, botsten steevast op een strenge onteigeningsprocedure. Het overdekken van nauwe stegen tot passages waar het aangenaam flaneren was, zoals de Sint-Hubertusgalerijen (1847), was zowat het verste dat architecten konden gaan. Buiten de boulevard, de ringlaan die sinds het Nederlandse bewind op de plaats van de oude omwallingen was aangelegd, was de situatie heel anders: open ruimte die zonder onoverkomelijke juridische of financiële hindernissen kon worden benut, was daar in relatieve overvloed. Omdat de nieuwe elite in het jonge koninkrijk een geschikte woonplaats vroeg, richtten enkele rijke bankiers en politici in 1837 de 'Société civile pour l'agrandissement et l'embellissement de la capitale de la Belgique' op. Net ten oosten van de stad kocht deze maatschappij ruim veertig hectare gronden aan, bestemd voor de bouw van een prestigieuze residentiële wijk, vlak bij het centrum maar zonder de drukte en overlast. Dat de verkaveling als Leopoldswijk door het leven zou gaan, was een eerbetoon de meest eminente geldschieder: koning Leopold I.

Een geordend straatbeeld

Om de nieuwe wijk het nodige aanzien te geven, deden de initiatiefnemers beroep op een vermaard architect, Tilman-François Suys. Voor de Leopoldswijk voorzag hij een regelmatig dambordpatroon met loodrechte straten, dat volledig komaf maakte met de bestaande landweggetjes. Het was de invloed van een classicistische stadsplanning: in rationele orde en regelmaat toonde de mens zich meester over zijn omgeving. Bovendien bood Suys' plan visuele aansluiting op de binnenstad: zichtlijnen uit het Warandepark werden doorgetrokken tot in het nieuwe woonkwartier. Een onmiddellijk succesverhaal werd het project evenwel niet: de terreinen lagen op het grondgebied van drie verschillende dorpen en de onderhandelingen over gebiedsafstand verlieten allerminst soepel. Petities en pamfletten konden de Brusselse expansiedrang echter niet tegenhouden: in 1853 werd van hogerhand beslist de Leopoldswijk bij de hoofdstad onder te brengen en de Wetstraat te verlengen, waarmee de uitbouw van het stadsdeel een definitieve impuls kreeg.

Het huidige Luxemburgplein, met het voormalige Leopoldstation, moderne gebouwen van het Europees Parlement en het standbeeld van John Cockerill. Bron: Wikimedia Commons.

In de jaren van onzekerheid overwoog de Société civile meerdere voorstellen om aarzelende kopers over de streep te trekken. Hoewel niet uitgevoerd, werpen die plannen licht op de ambities en verwachtingen. De gerenommeerde architect Jean-Pierre Cluysenaar opperde de bouw van een nieuw koninklijk paleis, met daarachter een kaarsrechte laan. Deze honderd meter brede Grande Avenue de Brabant moest als toegang vanaf het ommeland in de hoofdstad fungeren, met een doorlopend grasveld en aan weerszijden dubbele bomenrijen. Ook elders in de wijk wilde Cluysenaar plantsoenen en squares aanleggen, een in Londen erg geliefde maar in België nog ongekende vorm van groenvoorziening. Hij motiveerde dit groen ook: het strekte tot decoratie en recreatie, en moest als compensatie dienen van de vele bossen die de decennia voordien rond de hoofdstad waren gerooid. Dit plan kwam niet verder dan de ontwerptafel,

De Leopoldswijk was de katalysator van een nefaste omgang met het Brusselse ommeland

maar voor het doortrekken van de Wetstraat en de aanleg van een exercitieveld voorbij de Leopoldswijk klonken de argumenten en troeven alleszins gelijkaardig: er was veel ruimte voor bomen, en er werd benadrukt dat er vanuit de wijk vele uitzichten op de landelijke omgeving zouden zijn.

Natuurlijke spektakels

De Leopoldswijk zocht duidelijk naar een nieuwsoortig evenwicht tussen stad en natuur. Aansluiting op de agglomeratie werd verzoend met een opening naar de buitenstedelijke wereld. Die mocht echter geenszins wanordelijk zijn en werd bij voorkeur volledig in scène gezet. Dat was onmiskenbaar de intentie van de 'Société royale de zoologie, d'horticulture et d'agrément de la ville de Bruxelles', in 1851 in het leven geroepen. Deze onderneming wilde een leemte in de hoofdstad opvullen: een plek waar men niet enkel aangenaam kon wandelen, maar in alle seizoenen vermaak zou vinden. Een dierentuin leek daarvoor ideaal, en met de verkoop van een adellijk landgoed aan de rand van de Leopoldswijk diende zich een buitenkans aan. Het beoogde publiek was hetzelfde als dat van de prestigieuze wijk extra muros: gefortuneerden die in een ideaal (en dus streng gecontroleerd) milieu wilden vertoeven, met een overvloed aan luxe en zonder storende elementen. Als landschappelijke, natuurlijke aanvulling op de Leopoldswijk had de dierentuin dezelfde functie: een plek waar men ongestoord onder gelijken van de eigen weelde kon genieten.

Wetenschappelijke aanspraken maakte de Brusselse dierentuin niet: met behalve dieren ook een pittoreske tuin, salons, feestzalen, serres met sierplanten, tentoonstellingszalen, een muziekkiosk, en 's winters een ijsbaan was de dierentuin vooral bedoeld als mondaine promenade. Het beoogde vermaak was vooreerst visueel, zo bleek ook uit de prominente keuze voor roofdieren: de kooien waren zo ingericht dat het publiek niets van het spektakel hoefde te missen. De bewoners van de Leopoldswijk

prezen zich gelukkig met de unieke verfraaiing van hun stadsdeel. Lang duurde het verhaal helaas niet: de uitgaven ontspoorde volledig en bij gebrek aan expertise dunde het dierenbestand in hoog tempo uit. Een nieuw bestuur hoopte in 1874 nog het tij te keren door sporadisch de entreegelden te verlagen en zo, voor het eerst, een volks publiek aan te spreken. Tevergeefs, twee jaar later bleek het faillissement onafwendbaar. De domeinen kwamen in handen van de stedelijke autoriteiten en bleven toegankelijk als het Leopoldspark, al werd een deel vanaf 1891 als universitaire 'Cité de la Science' ingericht, met gebouwen die tegenwoordig door de Europese Unie worden betrokken.

De dierentuin was een plek waar men ongestoord onder gelijken van de eigen weelde kon genieten

Een dynamische wijk

De dierentuin was niet de enige poging om in de Leopoldswijk architectuur met natuur te verbinden. De heraanleg van het Terkamerbos in Elsene als wandelpark voor de hoofdstedelijke elite, met de elegante Louizalaan als verbindingsweg, stelde de inrichting van het gebied ten oosten van Brussel opnieuw ter discussie. Een zekere Gustave Leghait maakte van het debat gebruik om in 1858 een verrekend voorstel te doen: aansluitend op de dierentuin en de Leopoldswijk wilde hij een ruim honderd hectare groot landschapspark aanleggen. Dat park moest zich vooral op een gefortuneerd publiek richten: "Deze schitterende groep moet op elk tijdstip van de dag zijn welvaart kunnen tonen en de blikken van de menigte op haar rijkdom richten." Contact tussen arm en rijk zou er nauwelijks voorkomen, ideaal om sociale spanningen te vermijden. Ook dit plan kwam nooit verder dan de ontwerpfase, maar maakte opnieuw duidelijk dat de Brusselse beau monde nauw contact met de natuur wenste.

Decennialang zette de Leopoldswijk de toon inzake stadsplanning. Ze diende als inspiratiebron voor andere suburbanisatieprojecten en vernieuwde intussen ook zelf nog. Een voorname innovatie kwam er in de vroege jaren 1860. Nadat onder prefect Haussmann het Parijse grondgebied met squares werd getooid, bracht een verzoek van bewoners van de Leopoldswijk dit ruimtelijke type voor het eerst op de agenda van de Brusselse gemeenteraad. De initiatiefnemers haalden bakzeil, maar na een voorstel om zelf een deel van de kosten te dragen, begon dan toch de gewenste transformatie van het vierkante plein voor de Sint-Jozefkerk. Voltoid in 1864, bracht het omheinde parkje met tientallen planten- en bloemensoorten en kronkelende paden een heuse rage op gang, in Brussel en elders. Sociale of gezondheidsmotieven waren daarbij van geen tel: het ging om embellissement of verfraaiing voor een elite.

Bijgestelde visies

De faam van de Leopoldswijk scheen onaantastbaar. In La Belgique illustrée, twee rijkelijk geïllustreerde boekdelen die omstreeks 1880 de pracht van het vaderland schetsten, mocht de wijk niet ontbreken. De

hoofdstad werd er omschreven als een perfecte harmonie van middeleeuwse, renaissancistische en moderne wijken en gebouwen, en in het bijzonder de Leopoldswijk heette "een stad van prinses en hoge heren als in Japan en China", met een "grote rijkdom aan gevels". Hoe verschillend was de teneur een decennium later, toen La Belgique illustrée in een driedelige nieuwe uitgave verscheen. Het hoofdstuk over Brussel contrasteerde nu de charme van de oude binnenstad met de "industriële woningen" van de nieuwe wijken. De hoofdstad was van eigen volk en verleden vervreemd geraakt, met de Leopoldswijk als dieptepunt: "Het is de triomf van middelmaat, van een industriële stijl, van sombere luister." De verkaveling had stad en platteland inderdaad dicht bij elkaar gebracht, zij het met een bedroevende uitkomst: de Leopoldswijk was de katalysator van een nefaste omgang met het Brusselse ommeland, de eerste tentakel van een niet te stuiten inktvis.

In het fin de siècle manifesteerde zich inzake stadsplanning inderdaad een kentering. De voordien scherpe grens tussen stad en platteland was vervaagd geraakt. Maar veeleer dan het stedelijk weefsel te versterken en natuurlijker te maken, zo klom het nu, had deze evolutie de authenticiteit van het platteland aangetast. Menig intellectueel en kunstenaar vreesde het resulterende hybride landschap. Dat heel het land op weg leek één grote voorstad te worden, was een angstaanjagende gedachte: net in een tijdvak waarin velen de stad de rug wilde toekeren, bleek dat nog nauwelijks haalbaar. De Leopoldswijk was van een inspirerend model een schrikwekkende waarschuwing geworden en speelde zo zelfs een rol in het ontstaan van een prille beweging tot natuur- en landschapsbehoud. Niet dat iedereen de stad daarom principieel veroordeelde. In zijn internationaal gelauwerd pamflet *Esthétique des villes* (1893) rekende Brussels burgemeester Karel Buls af met het dictaat van brede en rechte straten; een verantwoorde stadsvernieuwing moest altijd van de bestaande situatie vertrekken, tabula rasa stond garant voor een fiasco. Met haar nodeloze, tegennatuurlijke lineariteit was de Leopoldswijk een typevoorbeeld van een ongelukkige stedenbouw. De tijd van algemene lof voor de ooit zo beloftevolle wijk was onherroepelijk voorbij, en de controverse zou niet meer stilvallen.

Andreas Stynen (andreas.stynen@advn.be) is onderzoeker aan het ADVN, het archief, onderzoeks- en documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme in Antwerpen. Hij promoveerde met een studie van de negentiende-eeuwse relaties tussen stad en natuur.

Literatuurselectie

Demey, T. (2007) *Brussel, hoofdstad van Europa*. Brussel: Badaeux.

Europe in Brussels (<http://www.europeinbrussels.be>)

Frisby, D. (2003) *Straight or crooked streets? The contested rational spirit of the modern metropolis*. In: I.B. Whyte (ed.) *Modernism and the spirit of the city*. Londen: Routledge

Hall, T. (1997) *Planning Europe's capital cities. Aspects of nineteenth-century urban development*. Londen: E&FN Spon